

A román–magyar testvériségért

I. TÓTH ZOLTÁN ÖRÖKSÉGE

Jó ideje tekint reám íróasztalomon a sorainkból felnőtt kiváló marxista történész, I. Tóth posztumusz könyve. Válogatott tanulmányait fogja egybe *Magyarok és románok* (Budapest, 1966) címmel, híven tükrözve a szerző életművének lényegét: a két nép történelmi egymásrataltságának dokumentálását azzal az irányzattal szemben, amely az uralkodó körök politikáját annyiszor jellemezte a századok folyamán: nemzetieskedő jelszavakkal nagyhatalmak hódító törekvéseinek uszályában biztosítani a maguk szupremáciáját a testvéri szomszéd népek felett.

Szöges ellentétben áll e könyv szemlélete annak a két behemót kötetnek a szemléletével, amely a második világháború utolsó szakaszán ugyanezzel a címmel különböző szerzők polemikus tanulmányait gyűjtötte egybe, s a Horthy-uralom agresszív célkitűzéseinek vesztett ügyéből igyekezett menteni, amit menthetőnek vélt, vaskos, de egodalú dokumentációval, erőltetett értelmezéssel.

Az akkori áldatlan körülmények átmenetileg leszűkítették I. Tóth Zoltán látókörét is, de alapnézeteit, amelyeket még a 30-as években romániai magyar haladó társaival alakított ki, nem tudták megrendíteni. A felszabadulás után pedig ezek a nézetek a történelmi materializmus világánál kiteljesedtek.

Rég elolvastam, jegyzeteltem I. Tóth Zoltán tavaly kézhez kapott gyűjteményes könyvét. S hogy csak most írom meg mindazt, amit nyomban vágyam támadt megírni, talán épp azért történt, mert elmémhez és szívemhez közel álló gondolkodóról, alkotóról volt szó. Személyes ügyemnek éreztem a tervezett írást, ami ne csak elemzést, mérlegelést, értékelést nyújtson, hanem önmagunkba, egy egész nemzedék életútjába és társadalmi-történelmi felfogásába való betekintést is. Ehhez a megnyilatkozáshoz pedig nyugodt összpontosulásra volt szükség.

„Barátsággal“ küldte a kötetet „I. Tóth Zoltán helyett“ hagyatékának őrzője, felesége s a bevezető tanulmány írója, a könyv szerkesztője, Csatári Dániel. Baráti érzéssel írom e sorokat én is az elhunyt emléke iránt, mindazok iránt, akik hasonló törekvésektől áthatva a román és magyar nép testvériségének erősítésén munkálkodnak.

I. Tóth Zoltán itt nőtt fel közöttünk, mellettünk és közvetlenül utánunk. Azok után, akik a romániai magyar demokratikus aktivizmusnak társadalomtudományi alapot igyekeztünk nyújtani a 20-as évek végén, a 30-as évek elején. Akik az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat köré tömörülve különböző világnézettel, de egyazon szándékkal hirdettük a romániai valóságba való bekapcsolódást, a román haladó erőkkkel való összefogás történelmi szükségszerűségét. Homályos látással bár, de új értelmet, haladó tartalmat akartunk adni nemzetiségi voltunknak.

Az úttörő Benedek Elek, Kós Károly, Szentimrei Jenő után jött a közvetlenül előttünk felnőtt Balázs Ferenc, Jancsó Béla, Kacsó Sándor és annyi más közéleti gondokkal viaskodó fiatal író kiállása. Majd mi következünk, akik a fiatal értelmiség nemzedéki méretben ugyanarra az arcvonalra való felsorakozásán munkálkodtunk. Gyökeres történelem-politikai következtetéseket igyekeztünk mi is levonni. Fel akartuk számolni azt a megtévesztő felfogást, amely az összeomlott Habsburg-monarchia uralkodó osztályainak avult és kárhozatos fogalmaival s a

határon túli Horthy-uralom pórázán járva akarta irányítani a román néppel szerves érdekközösségben élő erdélyi magyar tömegek sorsát.

Igaz, hogy a tömörülés többféle, jórészt ki sem alakult vagy politikamentesnek hitt felfogást fogott össze. De valóságsszemléletünk a múlt, jelen és jövő néhány alapvető kérdésére egybehangzó feleletet adott, tehát minden világnézeti megosztottság ellenére elvi alapon találkoztunk, s akartunk újat, jobbat, a dolgozó tömegek érdekeivel összhangban. S velünk tartott akcióinkban, rendezvényeinkben tevékeny részt vett a nálunk fiatalabbak közt I. Tóth Zoltán is.

Jött azután az élesebb eszmei differenciálódás, politikai polarizálódás, a mind súlyosabb hazai és nemzetközi helyzetben, a gazdasági válság kiváltotta nagyarányú munkásmegmozdulások nyomán s Hitler uralomra jutása következtében. A bal-szárny felsorakozott a közírásban az Aradi Viktor, Dienes László, majd pedig teljesebben a Gaál Gábor képviselte marxista vonalra. Megjelent a *Falvak Népe*, létrejött a Magyarpárti Ellenzék, amely 1934 augusztusában átalakult a Magyar Dolgozók Szövetségévé a Román Kommunista Párt irányítása alatt. Ez a baloldali folyamat éles támadó hangot váltott ki a túloldalról, de termékenyen kihatott az eleinte ingadozókra, keresőkre.

Mind többen sorakoztak fel a romániai magyar értelmiségiek közül, a román demokrata erőkkel szövetségben a belső és külső fasiszta merénylők ellen küzdő arcvonalra. S alig akadt, aki teljesen átállt volna az általános demokratikus és a nemzetiségi jogok, a népek közötti béke és a szocializmus ádáz ellenségei oldalára. Merre? Hogyan? Ez a kérdés más és más állásfoglalásra készítette az *Erdélyi Fiatalok* kezdeti táborát. De valamit a legtöbben megőriztünk az indulásból: a romániai magyar problémák minden határon túli gyámkodástól mentes önálló vizsgálatát, s a társadalmi haladás, jogegyenlőség, béke és humanizmus igénylését. Ezt vallotta a baloldali kiszélesült táborával együtt a „középen állók” csoportja is, és nem tudta megtagadni első éveiben a mindinkább jobbra tolódó *Hitel* sem.

A Vásárhelyi Találkozó új nekirugaszkodása még szélesebb hullámokat vert, mint maga az *Erdélyi Fiatalok* kezdeti mozgalma. De nem sokáig. Az új világháborút kirobbantó fasiszta agressziók mérgezett légköre új válságot, bénulást, megnesonlást és szétszóródást váltott ki a romániai magyar fiatal értelmiség soraiban is. Mindaddig, amíg a fasiszta iga alól való felszabadulás, a demokratikus és szocialista átalakulás új, minden eddiginél szélesebb távlatot nem nyitott mindannyiunk számára a legszélesebb egységre, a munkás- és paraszttömegekkel való összefogásra, a román néppel való testvériség elmélyítésére.

Hogyan adott hangot lelkiismeretének ebben az időszakban a néptömegek keresves sorsát velünk együtt tudatosító és értük felelősséget vállaló I. Tóth Zoltán? A kolozsvári főiskolai életben azok között él, tevékenykedik, akik a felekezeti jellegű magyar diákokthonokban és ifjúsági szervezetekben demokratikus légkört igyekeznek teremteni. Mint történelem-szakos tanárjelölt román professzorainak vívja ki értékelését, román kartársainak bizalmát maga iránt.

Szeme előtt már a 30-as évek elején „a demokratikus jövő hármas társadalmi egységének (parasztság, munkásság, intellektüelek) harmonikus egymás mellettsége”, „felekezeti síkon a kicsinyes és rövidlátó szempontok mellőzése”, valamint „Közép-Európa népei: magyarok, románok és szlávok között” támadt „nem reális ellentétek” feloldása lebeg (*Temesvári Hírlap*, 1931. november 6). Naplószerű feljegyzéseiben megbélyegzi a „patópáloskodó vagy kicsinyes hiúságokba, megalkuvásokba süllyedő” magyarpárti vezetőket, keserűen hányva fel a „nagyuraknak”:

„Még most sem akarnak látni csipátlanul, a rögös, botlasztó kiút keresésében? ha nem, úgy veszni fognak... minden rothadt konstrukciójukkal“ (minden idézet a *Magyarok és románok* kötetből való).

1935-ben Szatmárra nevezik ki tanárnak. Élesen bírálja naplójegyzeteiben a tőkés-földesúri Magyarország társadalmi-politikai viszonyait. „Román történelmi tanulmányaim során a román parasztság felszabadításával foglalkozom éppen — írja 1936-os feljegyzéseiben. — Természetesen szüntelenül összehasonlítást végzek... A valóságot megtudni is bűn a magyar földön... a szörnyű igazságtalanság méreteiről“.

A romániai magyar tömegek akkori nehéz nemzetiségi helyzetét is az osztályviszonyok optikájából vizsgálja: „Többszöri figyelmeztetést nyertem az élettől, hogy a kisebbségi élet összefüggéseit a társadalmi élet problémáitól nem szabad elválasztani.“ Előre látja, hogy a romániai magyarságot helyzete „mind közelebb és közelebb fogja... hozni a baloldali mozgalmakhoz..., abba a táborba..., amelyben gondolnak az ő sorsukra is...“

1937 végén Párizsba kerül, s másfél évig végez ott szorgos kutatómunkát, magába szívja a francia társadalmi és szellemi élet demokratikusabb levegőjét. A feszült nemzetközi helyzet állásfoglalásra készíti. 1938 tavaszán cikksorozatot közöl az egyik szatmári lapban, s Ausztria erőszakos bekebelezése után aggódva gondol a hitleri német imperializmustól fenyegetett közép- és délkelet-európai kisállamok sorsára: „Mi lesz ennek az öt országnak a sorsa: rabszolgaság vagy egyenrangúak szabadsága?“ Történészként pedig még inkább feladatának érzi „őszinte barátsággá fejleszteni a magyar—román viszonyt“.

A negyvenes évek elejének viszonyai közt demokratikus felfogása nem találhatott egyenértékű kifejezésre. Átfogó tudományos társadalmi szemlélet híján akkori tanulmányainak egy-egy részletében téves nézetek, bizonytalanságok is előfordulnak. A ránehezülő szellemi nyomás a bécsi diktátumtól a felszabadulásig nem hagyta tovább kristályosodni gondolatvilágát. De ahol tehetette, akkor is szembeszegült a nacionalista téveszmék terjesztésével, egyengette a megértés útját.

Míg mások az előítéletek áradatát zúdították a közvéleményre, I. Tóth Zoltán a román nemzeti eszme történelmi kialakulásának feltárásával foglalkozik, s a román nemzeti egységre való százados törekvés haladó jellegét domborítja ki az ellenséges légkörben. Aggódva észleli a „hangoskodó felszínesek véleményének“ elburjánzását, s köteletségének érzi „fokozatosan eljutni addig, hogy a magyarság számára megmutathassam, hogy mi a részben szomszédságában, részben vele lakó román nemzet“. Ez a törekvés nyilvánul meg az adott korlátok között, előbb Kolozsvárt, majd 1942-től Budapesten kifejtett tudományos működésében. A felszabadulás a fasiszta iga alól a Dunántúlon éri, ahol ellentétben a nyilas uralom rendelkezéseivel, menti tudományos intézetének munkatársait, levéltári anyagát a Nyugatra való hurcolástól.

Mint kialakult történettudós megismeri és elsajátítja a marxi történefilozófiát, s a történeti materializmus a kritikai realizmusnál és a pozitívizmusnál lendületesebb szárnyalást, biztosabb logikát nyújt gondolatmenetének. A közéletben pedig I. Tóth Zoltán töretlenül a demokrácia kiteljesítésének, a szocializmus építésének híve, hirdetője lesz. Bővíti, kiegészíti kutatókörét a román—magyar testvéri együttélés tanulmányozására, a történelmi valóság több dimenziós ismeretében.

Tisztán látja, hogy a múltban „a nép nevében beszélő vezető rétegek, nacionalista jelszavak mögé bújva, a saját maguk társadalmi és gazdasági érdekeit tolták előtérbe“. Kárhóztatja, hogy „a magyar közvélemény még ma is hajlamos le-

kicsinyleni a román népet és lebecsülni vagy nem létezőnek tekinteni történelmét“, s örömmel veszi tudomásul, hogy „újabbán lényegesen megnőtt az érdeklődés és a megbecsülés is a román nép iránt“.

1947 júniusában egyetemi magántanár lesz „A magyar—román együttélés története az újkorban“ tárgykörrel. 1953-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzorává nevezik ki „A népi demokratikus országok története“ tanszéken. Ugyanattól az évtől haláláig a történettudományi kar dékánja.

Felismeri a vulgáris materializmus, a dogmatizmus káros hatását, sürgeti a marxizmus eleven alkalmazását a történelmi valóság kutatásában. Az 1956-os események alatt bízik a néptömegek töretlen hűségében a szocialista rendszer vívmányai iránt, de éberén látja a lesben álló reakciót is. Az ifjúságnak a szocialista demokrácia és humanizmus elmélyítéséért kibontakozó mozgalmában igyekszik a kommunista párt vezető szerepét biztosítani. „1956. október 25-én ötödmagával a pártközpontba indult a problémák megbeszélésére — írja a bevezető tanulmány. — Útközben azonban váratlanul tűzbe kerültek, és egy golyó kioltotta életét.“ Fejlődésének derekán, eszmékben, kezdeményezésekben gazdag 45 éves korában.

Milyen volt a mű, ami ebből az életből, ezekből a törekvésekből kisarjadt? Ami páratlanul lelkiismeretes kutatómódszere és következtetései nyomán termékeny kihatású alkotássá vált.

I. Tóth Zoltán tanulmányainak, könyveinek döntő többsége, az általa egy egész életre választott tárgykörben, a feudalizmus bomlásának s a tőkés fejlődésnek korával foglalkozik. A *Magyarok és románok* című kötet maga válogatott gyűjtemény, s inkább a kisebb műfajokból. Mégis egészet alkot, mert nem egy rövidebb írása a valóságban magja később szélesebb méretben megírt nem egy művének. Témájuk szerint időrendi sorrendben következnek az egyes tanulmányok, amiket munkásságának különböző szakaszán, kimerítő levéltári kutatások alapján írt.

Alapvető megállapítását a magyar polgári társadalom felfogásáról a nemzeti-ségi kérdésben így foglalja össze: „A magyar köztudatban egészen a legutóbbi időkig élénken élt a magyar uralkodó osztályok érdekeit szolgáló magyar nemzetállami koncepció. A nemzetállamot az államalapítás óta fennállónak tételezték fel... A magyar nemzetállamhoz való történelmi jogot a magyar polgári történetírás a régi magyar állam egész kiterjedésében fenntartotta, ezzel a magyar burzsoá nemzetnek a törekvéseit igyekezett igazolni a nem magyar népek feletti uralomra és ezek beolvasztására. A történelem azonban megcáfolta ezt a »jogot«, és kérérelhetetlen törvényszerűségeivel bebizonyította tarthatatlanságát“.

I. Tóth Zoltán újkori történész. De ugyanakkor tudatában volt annak, hogy nem lehet a korszak hiteles képét nyújtani a kérdések középkori gyökereinek ismerete nélkül. Az előzmények kutatásának mintegy szintézisét nyújtja az 1955-ben megjelent *A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon* című tanulmányában.

Üttörő, mélyen átgondolt munkával állunk szemben, még ha egy-két részleten érzik is némi kötöttség, a polgári történészek egyoldalú konklúziójának némi hatása. A lényegbevágó új eredmények a fontosak benne, amiket lehet egyengetni, tovább építeni, de az alkotó érdeme kétségtelen marad. Értékes észrevétele a középkori társadalom evolúciójáról Magyarországon és Erdélyben a nemzeti-ségi képletre vonatkozóan, hogy „a kialakult feudalizmus jobbágyparasztsága, egyes kivételes esetektől eltekintve, általában nincs többé kitéve a megelőző korszakok töme-

ges asszimilációjának, szétszóródásának, népi pusztulásának. A városi polgárság esetében az asszimilációnak a lehetősége korlátozottabb, mint a földbirtokos osztálynál, de ennek ellenére eléggé kiterjedt“.

Szem előtt kell tartanunk — állapítja meg —, hogy „a kapitalizmus kezdetei előtt aktív, tervszerű asszimilációról alig beszélhetünk, legfeljebb a gazdasági-társadalmi erők passzív, öntudatlan hatása alatt álló asszimilációról“. Végso következtetése pedig, hogy „valamely nép fennmaradásának záloga nem az uralkodó osztályban rejlik, mely változékony, disszimilációra hajlamos, hanem a dolgozó tömegekben, a népben, mely nem vetkőzik ki sajátos etnikai jellegéből, hanem megőrzi azt“.

Viszont a nemessé vált erdélyi román vezető rétegnél is különbséget tesz jó módú birtokosok és küszködő kismesek között. Az előbbiekből kerültek ki a Drágffyak, Majláthok, Csákyak, Jósikák és Kendeffyek. Az utóbbiak viszont még a XIX. század kezdetén is jórészt megőrizték nyelvi, kulturális, vallási hagyományait, mivel „vagyonai súlyuk nem volt, a vármegyei közéletben önálló politikai szerephez a középbirtokos nemesség mellett nem jutottak, életformájuk a parasztokétól vajmi kevésben különbözött, legfeljebb adómentességük és nemesi öntudatuk különböztette meg őket az igazi parasztoktól. Ezek a kismesek... a jobbágy-parasztokhoz hasonlóan, megmaradtak ősi népi kereteik között“. A XIX. század első évtizedeiben a középnemesi magyar nemzeti mozgalom szemléletét éppen az a tény korlátozta, hogy csak azokat a népeket hajlandó nemzeteknek elismerni, „amelyeknek saját feudális uralkodó osztályuk van, így elsősorban a horvátokat“, valamint azokat, akiknek „municipális jogkörük, külön politikai intézményeik vannak“, mint az erdélyi szászoknak.

I. Tóth Zoltán a polgári nemzetté válásnál Kelet-Európában éles különbséget tesz „az árutermelő középnemesség által irányított nemzeti fejlődés“ (amelyhez a magyar is tartozott) és a „soknemzetiségű államban élő“ és „kétszeres elnyomást szenvedő“ népek nemzeti fejlődése között. Ez utóbbiak közé sorozza „a magyar államban élő és ennek uralkodó osztálya által elnyomott népek“ többségét. Más szempontból megemlíti, hogy a „magyar nemzet fejlődésének egyik jellemző jege az, hogy egy másik államtól, illetve hatalomtól, a Habsburg-birodalomtól, ha nem is jogilag, de gyakorlatilag gazdasági és politikai szempontból jelentékeny mértékben függ“. Kiemeli, hogy a magyar feudális uralkodó osztálytól mind a magyarországi, mind az erdélyi részeken elnyomott románok nemzeti mozgalmában a vezető szerepet a balkáni gazdasági kapcsolatokban nagy jelentőségűvé vált vagonos kereskedő rétegen kívül „fejletlen polgárosodó rétegek, kisiparosok, kiskereskedők, módos parasztok, továbbá főként az uralkodó nemzet által érvényesülésükben akadályozott értelmiségiek, papok, tanítók, tanárok, falusi jegyzők, alsóbrangú tisztviselők, katonatisztek, majd később mind nagyobb számban szabad foglalkozású ügyvédek, orvosok játsszák“. Tehát olyan polgárosodó rétegek, amelyek nagyobb részt szerves kapcsolatban álltak a széles néptömegekkel.

Ugyanakkor I. Tóth Zoltán helyesen leszögezi, hogy a magyarországi nemzetiségek, s köztük a románok nemzeti fejlődését „nem elszigetelten, hanem a szomszédságban élő anya- és testvérországokban lebonyolódó nemzeti fejlődés egészében kell vizsgálnunk“. Továbbmenve, döntő tényezőnek tekinti, hogy „a szomszédos anyaállamoknak, a nemzeti fejlődés tulajdonképpen központjainak fejlettségi foka a XX. századra már teljesen megérett az egységes nemzetállam létrehozására“.

Az erdélyi románság nemzetté válásával kapcsolatban a kötet 1848 előttről vonatkozó részében kimagasló helyet foglal el a szerző 1947-ben Kolozsvárt megjelent tanulmánya: *Klein Sámuel és az erdélyi román felvilágosodás, amely tulaj-*

donképpen egyik fejezetét fogja össze egy több mint 400 oldalas, Budapesten megjelent műnek, a következő címmel: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697—1792.* Természetesen, a „nacionalizmus“ szót itt korántsem érti negatív értelemben, ami nemzeti előítéleteket takar, hanem pozitíven, mint a társadalmi fejlődés szükségképpeni fokozatát: a nemzeti gondolat és nemzeti lét kialakulását. Bár a gondolkodását akkor még nem halotta át teljesen a történelmi materialista szemlélet, s a tanulmány nem mentes a polgári történetírás bizonyos hiányosságaitól, a probléma tárgyalása jóval meghaladja a pozitivistá polgári történetírás szintjét.

A gazdag levéltári és könyvészeti anyagra épülő munka két útmutató jellegű megállapítását idézem. Az egyik: az egyesült görögkatolikus egyházhoz tartozó Klein Sámuel felismeri, hogy nem az ortodoxia ellen, hanem a felvilágosodásért folytatott küzdelem a feltétele az erdélyi románság kulturális felemelkedésének. „Innen a program: kiemelkedni a sötétségből a világosságra, a tudomány, az ész, természet törvényei által“. A másik, hogy a *Supplex Libellus Valachorum*, a nagy jelentőségű 1791-es erdélyi román felségfolyamodvány és panaszirat, amely az erdélyi románság jogi helyzetén kíván javítani a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején, „a két román felekezet összefogásából és a mögéje felsorakozott tekintélyes, részben felvilágosult gondolkodású román értelmiségi réteg akaratából létrejött politikai tett“.

Számos tanulmány foglalkozik a kötetben a zalatnai kincstári uradalom parasztmozgalmaival. Mindezeket részleteiben taglalja és nagyobb terjedelemben I. Tóth Zoltán *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegeységben 1848-ig* című monográfiája, amely 1951-ben, román kiadása pedig 1955-ben jelent meg. Gazdag dokumentációval, tudományos okfejtéssel tárja fel, hogyan alakult ki az a főleg a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig meg nem szűnő mozgalom, amely az erdélyi fejedelemség akkori uralkodó rétegeit, sőt a Habsburg-birodalom központi kormányserveit is állandó rettegésben tartotta. E mozgalmat a bányász-jobbágok több évszázados ellenszegülése érlette a kiváltságaik megcsorbítására törő mesterkedésekkel szemben. Közvetlenül pedig az osztrák kincstárnak és a környék birtokosainak a robotmunka fokozására irányuló törekvése váltotta ki. „Ezen a helyen... — állapította meg I. Tóth Zoltán egy 1951-ben tartott rádióelőadásában — a földesúri elnyomatást a Habsburg gyarmatosításnak kiélezett formája csak súlyosbította, és a parasztság élete más vidékek népénél is nehezebb volt“.

I. Tóth Zoltánnak erről a mozgalomról szóló fejtegetésében nemcsak a haladó szellemű történész tárgyilagossága, hanem az erdélyi román parasztság sorsával és harcával való meleg együttérzés is megnyilvánul. Ugyanakkor részletes adatokkal is illusztrálja azt a történelmi tényt, hogy az erdélyi román néptömegek mindig hűséges társra leltek a velük együtt sínylődő magyar jobbágokban. Hangsúlyozza, hogy a Horia-felkelés után „Torda megye több magyar jobbágot is elítélt a lázadásban való részvétel miatt, Kolozs megye 17 halálraítéltje közül 3 magyar volt“. Varga Katalinról pedig joggal írta, hogy „mozgalma összekötő kapocs Horia felkelése és 1848 forradalma közt, egyben összekötő kapocs a szabadságáért egyazon elnyomóval szemben küzdő magyar és román nép közt is.“

Az 1848—1849 eseményeit taglaló tanulmányok közt kiemelkedő a Nicolae Bălcescuról szóló, amely kiszélesítve 1958-ban könyvalakban is megjelent, posztumusz kiadásban. I. Tóth Zoltán magas szinten értékeli és méltán, Bălcescu jelentőségét: „a maga korában, Marx és Engels kivételével, senki sem látott bele olyan élesen a nemzetek jövőjébe, mint Bălcescu“, aki „korának nemcsak leghaladóbb román politikusa és legkövetkezetesebb forradalmára, hanem polgári korlátai ellenére is

leghaladóbb gondolkodója volt“. Aprólékos kutatások összegezése révén tisztázza a nemzetiségi kérdés különböző fordulatait 1848—1849-ben, különös tekintettel a magyar—román összefogás kérdésére az egymással szövetséges Habsburg és cári önkényuralommal szemben. Ennek az összefogásnak — hangsúlyozza I. Tóth Zoltán — „alapvető akadálya volt a soknemzetiségű állam vezető népe uralkodó osztályának nemzeti elnyomása az alávetett népek és vezető rétegeik felett“.

Tömör elemzését adja a nemzeti kérdésnek Magyarországon ezekben a forradalmi években. „A soknemzetiségű államban viszonylagos többségben, de abszolút mértékben az ország lakosságának még felét sem elérő magyar elem számszerű hátrányának kiküszöbölése érdekében — írja — a magyar köznemesi koncepció az egyetlen politikai magyar nemzet követelését és a magyar nyelvi határoknak az ország határaitra való fokozatos kiterjesztését és ezáltal a magyar szupremácia gondolatát vetette fel. Teljesen félreismerve az asszimiláció törvényszerűségét és elkápráztatva a városi, elsősorban a német polgárság tömeges elmagyarosodásától, a középnemesség már maga előtt látta belátható időn belül az egész ország nyelvi magyarosítását.“ A kérdés társadalmi oldalát így világítja meg: „A nemzetiségek túlnyomó tömegét... a parasztság tette ki, ugyanakkor az egész ország parasztságának nagyobb része is nemzetiségi volt. Ez a körülmény is fékezőleg hatott a magyar birtokos nemesség hajlandóságára a földkérdés megoldásában“, akkor is, amikor a jobbagység felszabadításának szükségességét a „saját anyagi érdekei a legvilágosabban indokolták“. Viszont a román és magyar forradalmi mozgalom, a nemzeti kérdésben egymástól eltérő irányzatok ellenére, objektíve számos pontban találkozott, különösen a társadalmi reformok kivívása, valamint a nagyhatalmi elnyomó törekvésekkel szemben való önvédelem tekintetében.

I. Tóth Zoltán idézi a radikális *Népelem* 1848 júliusában közölt cikkét Oroszhegyi Józstól, aki a havasalföldi forradalommal való szolidaritást hirdeti: „Román szomszédaink lerázták a nyűgöt, melly nemzeti életüket fojtogató... ők a küzdőtéren magokra hagyatva meg nem állhatnak. Nekik segedelemre van szükségök... Ha Oláhország bukik, nemzeti létünk végerőfeszítésbe kerülend. Akkor hiába futkározunk Insprockba, hiába kiabálunk a kamarilla fondorlatai ellen...“

Ferenc József 1849. március 4-én kelt „oktrojált“ alkotmánya folytán végképp nyilvánvalóvá lett, hogy a császári udvar nem hajlandó betartani a birodalom népeinek szorultában tett ígéreteit. Ezt a körülményt használja fel Teleki László 1849. március 7-én Párizsból kelt, Kossuthhoz intézett levelében, hangoztatva, hogy a románokkal, szerbekkel, horvátokkal „kellene egyezsége lépni... volt alkalmam ily fajú emberekkel találkoznom és mind sokkal inkább kívánnak velünk egyezkedni, mint Ausztriával...“ A radikális *Március Tizenötödike* pedig hangsúlyozza, hogy a nemzetiségekkel „amidőn alkudni akarunk, tegyük félre a corpus juris-t, s annak elkopott fictióit... a gót időkől fennmaradt történelmi jogok védelmezését“.

A magyar—román szövetségre való törekvéseket elemezve I. Tóth Zoltán kifejti: „Ugyanaz az ok, amely a cári diplomáciát arra indította, hogy elszigetelje a román fejedelemségeket az európai és közelebről a magyar forradalmi mozgalmatól, a román haladó elemeket éppen ellenkezőleg arra készítette, hogy fölvegyék a kapcsolatot a magyarokkal és segítségükre támaszkodjanak abban a törekvésben, mely végső formájában a nemzeti egyesülést jelentette volna.“ A történelmi események, sajnos, más fordulatot vettek. „Az egy Teleki László és a radikálisok egy része látta meg csupán — írja I. Tóth Zoltán —, hogy a múlt végleg bezárult és a történelem által nyújtott jövő nem jelentheti többé tartósan a magyar szupremácia fenntartását... Az, ami reakciós volt a magyar 48—49 fejlődésében, a nemesi

szupremácia burkolt fenntartása polgári viszonyok közt, a szabadságharc bukása után uralkodó igénye maradt a nemességnek; az pedig, ami előremutató volt, az abszolutizmus elleni harc, az erre hivatott osztályok, a burzsoázia és a munkásosztály fejletlensége következtében alig talált zászlóhordozóra“.

Jelentős fejtegetésekkel járul hozzá I. Tóth Zoltán a nemzetiségi kérdés magyarországi történetéhez a kapitalizmus korában. Különösen *A nemzetiségi kérdés a dualizmus első évtizedeiben (1867—1900)* és *A nemzetiségi kérdés az imperializmus korában (1900—1914)* című tanulmányokat emelhetjük ki ebből a szempontból. Félreérthetetlen és félremagyarázhatatlan megállapítása erről az egész korszakról, hogy „míg a magyarság a kiegyezés időszakában, erősen korlátozott formában, valamilyen függetlenséget élvezett a Monarchián belül, nemzeti jogai formailag elismerést nyertek, uralkodó osztályai a kapitalizmus fejlődésének... a politikai és gazdasági függés viszonyai közt is főélvezői voltak, addig a nem magyar népek ki voltak szolgáltatva mind az osztráknak, mind pedig közvetlenebbül a magyar uralkodó osztályoknak, amelyek a nemzetiségeket nemcsak kizsákmányolták, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket a hatalom eszközeinek birtokában akadályozták, politikai létüket pedig egyenesen tagadták“.

I. Tóth Zoltán a magyarországi elnyomott nemzetiségek kérdését nem nézi önmagukban, a középkori magyar királyság területét valamely átszervezési csodaszér révén átmentendő. „A nemzetiségi kérdés... a dualizmus idejében már nemcsak Magyarország és a Monarchia belügye volt — írja —, hanem a legszorosabban összefüggött az egyes nemzetiségeknek a szomszédságban élő nemzet-testvéri sorsával, akik több-kevesebb mértékben önálló állami léttel rendelkeztek“.

A magyar uralkodó osztályok általános nemzeti politikájára is jellemző, amit I. Tóth Zoltán a kezdetben még a nemzetiségeknek némi jogot engedő Deák Ferenc-éra után a Tisza Kálmán-féle uralomról ír: „Lármás magyarkodásával látszólag élénk ellentétben — a valóságban szoros összefüggésben — állt az udvar előtti behódolás és a közjogi lemondás politikája“. Ez folytatódott mind intenzívebben a század elején. A függetlenségi pártban, amelynek balszárnya kezdetben együttműködött az elnyomott nemzetiségek politikai képviselőivel, egyre kevesebb a Mócsáry Lajoshoz hasonló „fehér holló“, aki kitart a jogegyenlőséget és testvéri szövetséget hirdető eredeti elvei mellett. A függetlenségi ellenzék többsége maga is sovíniszta demagógiával igyekezett túllicitálni a kormányt, hogy ezzel is takarja az emigráns Kossuth intrazigens függetlenségi politikájának elárulását. Bár elvileg nem vontak le minden történelmi következtetést, a nemzeti elnyomás elleni következetes küzdelmükkel reális támaszt nyújtottak az elnyomott nemzetiségeknek a radikálisok Jászi Oszkárral s a szociáldemokrácia balszárnya Kunfi Zsigmonddal az élen. I. Tóth Zoltán ugyanakkor szükségesnek látta kiemelni, hogy „a fokozódó nemzetiségi elnyomás a román burzsoáziát bizonyos mértékben demokratikus és antifeudális vonásokkal ruházta fel“.

*

I. Tóth Zoltán elsősorban a XVIII. és XIX. század kutatója. De történelempolitikai következtetéseiben eljut a legújabb korszak fejleményeiig, hitvallása pedig, hogy „a román és a magyar nép együttélését semmi sem segíti jobban előre, mint a történeti valóságnak emberileg elérhető legmagasabb fokú őszinte feltárása“.